O'ZBEKISTONNING SOVET DAVRI TARIXIGA OID YOZMA MANBALAR: MANBASHUNOSLIK TAHLILI VA TARIXIY AHAMIYATI

Abdiraxmatova Shaxrizoda Isoq qizi
Termiz davlat universiteti
Tarix fakulteti, Tarix mamlakatlar va yo'nalishlar 2-kurs talabasi
abiraxmatovashaxrizoda@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonning sovet davri tarixiga oid yozma manbalarning asosiy turlari, ularning tarixiy ahamiyati va ilmiy tadqiqotlardagi o'rni tahlil qilinadi. Xususan, arxiv hujjatlari, rasmiy qarorlar, davriy matbuot, statistik hisobotlar hamda shaxsiy yozishma va xotiralarning tarixiy jarayonlarni o'rganishdagi imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, sovet davriga oid manbalarni tanqidiy tahlil qilish, ularning ishonchliligini aniqlash va turli manbalarni o'zaro qiyoslash usullariga e'tibor qaratiladi. Maqolada yozma manbalardan kompleks foydalanish O'zbekistonning sovet davri tarixini xolis va ilmiy asosda yoritishning muhim sharti ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston tarixi, sovet davri, yozma manbalar, manbashunoslik, arxiv hujjatlari, tarixiy tahlil, kollektivlashtirish, paxtachilik, tarixshunoslik.

Аннотация. В статье анализируются основные виды письменных источников по истории Узбекистана советского периода, их историческое значение и роль в научных исследованиях. Особое внимание уделяется архивным документам, официальным постановлениям, периодической печати, статистическим отчётам, личной переписке и воспоминаниям как источникам изучения исторических процессов. Рассматриваются методы критического анализа документов, определения степени их достоверности и сопоставления различных источников. Обосновывается, что комплексное использование письменных источников является важным условием объективного и научно обоснованного изучения истории Узбекистана советского периода.

Ключевые слова: история Узбекистана, советский период, письменные источники, источниковедение, архивные документы, исторический анализ, коллективизация, хлопководство, историография.

Abstract. This article examines the main types of written sources related to the history of Uzbekistan during the Soviet period, their historical significance, and their role in academic research. Particular attention is paid to archival documents, official resolutions, periodicals, statistical reports, personal correspondence, and memoirs as sources for studying historical processes. The article also discusses methods of critical source analysis, assessing source reliability, and comparing different types of historical evidence. It argues that the comprehensive use of written sources is essential for an objective and academically grounded study of Uzbekistan's Soviet-era history.

Keywords: history of Uzbekistan, Soviet period, written sources, source studies, archival documents, historical analysis, collectivization, cotton cultivation, historiography.

O'zbekiston tarixining sovet davri mamlakatning siyosiy boshqaruvi, iqtisodiyoti, ijtimoiy munosabatlari va madaniy hayotida chuqur o'zgarishlar yuz bergan tarixiy bosqichdir. 1917-yilgi inqiloblardan keyingi siyosiy jarayonlar, sovet hokimiyatining o'rnatilishi, milliy-hududiy chegaralanish, kollektivlashtirish, sanoatlashtirish va madaniy siyosat jamiyat taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Mazkur davr tarixini ilmiy asosda o'rganishda yozma manbalar muhim o'rin tutadi. Ular orqali davlat siyosatining mazmuni, boshqaruv organlarining faoliyati, iqtisodiy o'zgarishlar va aholining ijtimoiy ahvoli haqida ma'lumot olish mumkin. Biroq manbalarda qayd etilgan axborot tarixiy voqelikning to'liq va xolis tasviri bilan har doim ham bir xil bo'lavermaydi. Ayniqsa, sovet davrida siyosiy mafkura va senzura axborotning yaratilishi hamda tarqatilishiga ta'sir ko'rsatgan.

Adeeb Khalidning tadqiqotida O'zbekistonda milliy davlatchilikning shakllanishi faqat markaziy hokimiyat siyosati bilan emas, balki mahalliy ziyolilar, jadidlar va siyosiy kuchlarning faoliyati bilan ham bog'liq holda tahlil qilinadi. Bu yondashuv sovet davri tarixini bir tomonlama talqin qilmasdan, turli siyosiy va madaniy omillar o'zaro ta'sirini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.[1]

Maqolaning maqsadi O'zbekistonning sovet davriga oid yozma manbalarni tasniflash, ularning tarixiy ahamiyatini aniqlash va ulardan ilmiy tadqiqotlarda foydalanish usullarini yoritishdan iborat.

Sovet davriga oid yozma manbalarning asosiy turlari

Tarixiy manbashunoslikda yozma manbalar kelib chiqishi, mazmuni, yaratilish maqsadi va axborot xususiyatlariga qarab tasniflanadi. O'zbekistonning sovet davri tarixini o'rganishda, avvalo, rasmiy hujjatlar, arxiv materiallari, davriy matbuot, statistik hisobotlar, shaxsiy yozishmalar va xotiralar muhim ahamiyatga ega.

Rasmiy hujjatlarga davlat organlari qarorlari, qonunlar, farmoyishlar, ma'muriy yozishmalar, yig'ilish bayonnomalari va siyosiy tashkilotlarning hujjatlari kiradi. Ular orqali davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari, boshqaruv mexanizmlari va muayyan qarorlarning rasmiy asoslarini aniqlash mumkin.

Arxiv hujjatlari rasmiy qarorlar bilan cheklanmaydi. Ularda idoraviy hisobotlar, tekshiruv materiallari, murojaatlar, statistik jadvallar, xizmat yozishmalari va qarorlarning bajarilishiga oid ma'lumotlar ham saqlanishi mumkin. Shu sababli arxiv manbalari siyosiy qarorlar bilan ularning amaliy natijalari o'rtasidagi munosabatni o'rganish imkonini beradi.

Sherzod Chorievning arxiv hujjatlariga bag'ishlangan tadqiqotida sovet hokimiyatining O'zbekistondagi qatag'on siyosatini o'rganishda tarixiy hujjatlarning turlari, ularni tasniflash muammolari va ilmiy muomalaga kiritish masalalari ko'rib chiqilgan.[2] Bu holat arxiv materiallari nafaqat tarixiy ma'lumot manbasi, balki tarixiy hodisalarni qayta tekshirish va mavjud qarashlarni aniqlashtirish vositasi ekanini ko'rsatadi.

Davriy matbuot ham alohida manba guruhidir. Gazeta va jurnallarda siyosiy kampaniyalar, iqtisodiy rejalar, ta'lim, madaniyat va ijtimoiy hayotga oid xabarlar e'lon qilingan. Ularni tahlil qilish orqali nafaqat voqealar, balki davlat tomonidan shakllantirilgan rasmiy qarashlar va targ'ibot usullarini ham o'rganish mumkin.

Statistik hisobotlar aholi soni, ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi, ta'lim va boshqa sohalardagi o'zgarishlarni aniqlashda yordam beradi. Shunga qaramay, statistik ko'rsatkichlarni baholashda ma'lumotlarni yig'ish usuli, hisoblash mezonlari va hisobotning maqsadini hisobga olish talab etiladi.

2. Arxiv hujjatlari va sovet siyosatini o'rganish

Arxiv hujjatlarining asosiy ilmiy ahamiyati tarixiy jarayonlarni bevosita o'sha davrda tuzilgan materiallar asosida o'rganish imkoniyatida namoyon bo'ladi. Hujjatlarda muayyan qarorning qachon qabul qilingani, qaysi tashkilot tomonidan amalga oshirilgani va uning ijrosi qanday nazorat qilingani haqida ma'lumotlar mavjud bo'lishi mumkin.

Masalan, 1920–1930-yillarga oid ma'muriy hujjatlar sovet boshqaruv tizimining shakllanishi va qishloq xo'jaligini qayta tashkil etish jarayonlarini o'rganishda muhimdir. Bunday materiallar orqali

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

rasmiy siyosatning mahalliy sharoitlarda qanday amalga oshirilganini, mahalliy idoralar qanday vazifalarni bajarganini va yuzaga kelgan muammolar qanday qayd etilganini aniqlash mumkin.

Biroq rasmiy hujjatlarda tashkilotning manfaatlari, muallifning vazifasi yoki siyosiy muhit ta'siri aks etishi ehtimoli mavjud. Masalan, yuqori idoraga yuborilgan hisobotda muvaffaqiyatlar ta'kidlanib, kamchiliklar yetarli darajada ko'rsatilmagan bo'lishi mumkin. Shu bois tarixchi hujjatdagi ma'lumotni boshqa idoralar materiallari, matbuot xabarlari va aholining murojaatlari bilan solishtirishi lozim.

Sovet davridagi qatag'onlarni o'rganishda bu masala yanada muhimdir. Tergov hujjatlari va sud materiallari siyosiy ta'qiblar mexanizmini yoritishi mumkin, biroq ulardagi ayblovlarni avtomatik ravishda tarixiy haqiqat deb qabul qilib bo'lmaydi. Hujjatlarning tuzilish sharoiti, ayblovlarning qanday shakllantirilgani va ishning boshqa materiallari alohida tekshirilishi zarur.

Demak, arxiv hujjatlaridan foydalanishning ilmiy qiymati faqat ularning mavjudligida emas, balki mazmunini tarixiy sharoit bilan bog'lab, tanqidiy tahlil qilishda namoyon bo'ladi.

3. Kollektivlashtirish jarayonini yozma manbalar asosida o'rganish

O'zbekistonning sovet davri tarixida qishloq xo'jaligini kollektivlashtirish muhim va murakkab jarayonlardan biri bo'lgan. Bu siyosat dehqon xo'jaliklarini kolxozlarga birlashtirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini davlat nazoratiga olish va qishloqdagi ijtimoiy munosabatlarni o'zgartirish bilan bog'liq edi.

Marianne Kampning "Collectivization Generation: Oral Histories of a Social Revolution in Uzbekistan" nomli tadqiqotida 1929-yil noyabridan boshlangan ommaviy kollektivlashtirish jarayoni O'zbekistonning paxtachilik hududlari misolida yoritiladi. Muallif partiya qarorlarini bayon qilish bilan cheklanmay, ushbu jarayonni boshdan kechirgan kishilarning xotiralari orqali kundalik hayotdagi o'zgarishlarni ham tahlil qiladi.[3]

Kollektivlashtirishga oid yozma manbalar qatoriga davlat qarorlari, kolxozlarning hisobotlari, qishloq xo'jaligi rejalari, yer va mol-mulk hisobiga doir hujjatlar, shuningdek, mahalliy boshqaruv organlarining yozishmalari kiradi. Ular orqali xo'jaliklarni qayta tashkil etish, ishlab chiqarish vazifalari va ma'muriy nazoratning amaliy jihatlarini o'rganish mumkin.

Biroq kollektivlashtirishni faqat rasmiy hisobotlar asosida baholash yetarli emas. Hujjatlarda ishlab chiqarish rejalari va tashkiliy natijalar ko'rsatilishi mumkin, lekin dehqonlarning shaxsiy kechinmalari, oilalarning turmush sharoiti yoki majburlash holatlari to'liq aks etmasligi ehtimoli mavjud. Shuning uchun rasmiy materiallarni shaxsiy xotiralar va boshqa mustaqil dalillar bilan taqqoslash muhimdir.

Bu misol yozma manbalarni bir-biridan ajratib emas, balki o'zaro to'ldiruvchi dalillar majmuasi sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

4. Paxtachilik siyosati va iqtisodiy tarixga oid manbalar

Sovet davrida O'zbekiston iqtisodiyotini o'rganishda paxtachilik va sug'orish tizimiga oid hujjatlar alohida o'rin tutadi. Paxta yetishtirish hajmi, ekin maydonlari, suv xo'jaligi loyihalari va qishloq xo'jaligi rejalari haqidagi ma'lumotlar iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi.

Christian Teichmannning "Canals, Cotton, and the Limits of De-colonization in Soviet Uzbekistan, 1924–1941" nomli ilmiy maqolasida sovet modernizatsiyasi, paxtachilikka ixtisoslashuv va yirik sug'orish loyihalari o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilinadi. Muallif iqtisodiy rivojlanish siyosatini milliy siyosat va markaziy hokimiyatning mintaqadagi ta'siri bilan bog'liq holda o'rganadi.[4]

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ushbu yo'nalishni tadqiq etishda statistik to'plamlar, qishloq xo'jaligi hisobotlari, sug'orish inshootlariga oid loyihalar va mahalliy boshqaruv hujjatlaridan foydalanish mumkin. Turli yillardagi ma'lumotlarni solishtirish ishlab chiqarish hajmi, ekin maydonlari va iqtisodiy ustuvorliklarning o'zgarishini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, statistik ko'rsatkichlarning o'zi iqtisodiy siyosatning ijtimoiy oqibatlarini to'liq ochib bermaydi. Hosildorlikning ortishi yoki rejaning bajarilishi aholi turmush darajasi ham yaxshilanganini avtomatik ravishda anglatmaydi. Buning uchun mehnat sharoitlari, iste'mol imkoniyatlari, suv resurslaridan foydalanish va boshqa ijtimoiy omillarni ham hisobga olish zarur.

Demak, iqtisodiy tarixga oid yozma manbalarni tahlil qilishda miqdoriy ko'rsatkichlar bilan ularning ortida turgan ijtimoiy jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash muhim hisoblanadi.

5. Davriy matbuot, shaxsiy yozishmalar va xotiralar

Sovet davrida nashr etilgan gazeta va jurnallar tarixiy voqealarni o'rganish bilan bir qatorda, rasmiy mafkuraning jamiyatga ta'sirini aniqlash uchun ham muhimdir. Matbuotda davlat siyosatining maqsadlari, ishlab chiqarish vazifalari, madaniy kampaniyalar va jamoatchilik hayotiga oid materiallar muntazam yoritilgan.

Matbuot manbalarini tahlil qilishda bir voqeaning turli davrlarda qanday tasvirlangani, qaysi masalalarga urg'u berilgani va qanday tushunchalardan foydalanilganiga e'tibor qaratish lozim. Bu usul siyosiy tilning o'zgarishini va ayrim mavzularning rasmiy axborotda qay tarzda talqin etilganini aniqlashga yordam beradi.

Shaxsiy maktublar, kundaliklar va xotiralar esa tarixiy jarayonlarning insonlar hayotidagi aksini yoritadi. Ular orqali oilaviy munosabatlar, mehnat sharoitlari, ta'lim olish tajribasi va siyosiy o'zgarishlarga munosabatni o'rganish mumkin.

Biroq xotiralar bilan ishlashda muallifning shaxsiy qarashlari, voqealardan keyin o'tgan vaqt va keyingi tajribalar ta'sirini hisobga olish kerak. Xotira muhim tarixiy dalil bo'lishi mumkin, ammo uni boshqa dalillar bilan tekshirmasdan turib, barcha tafsilotlari mutlaq aniq deb hisoblash to'g'ri emas.

Shunday qilib, davriy matbuot va shaxsiy yozishmalar rasmiy hujjatlardagi ma'lumotlarni to'ldiradi. Ularning qiyosiy tahlili tarixiy voqelikning siyosiy, ijtimoiy va insoniy jihatlarini yaxlitroq tushunish imkonini beradi.[5]

6. Yozma manbalarni tanqidiy tahlil qilish metodikasi

Sovet davriga oid yozma manbalarni ilmiy o'rganishda manbashunoslikning bir nechta o'zaro bog'liq usullaridan foydalanish zarur.

Birinchidan, **tashqi tahlil** amalga oshiriladi. Bunda hujjatning kelib chiqishi, yaratilgan sanasi, muallifi, saqlanish tarixi va asl nusxa yoki ko'chirma ekanligi aniqlanadi.

Ikkinchidan, **ichki tahlil** orqali hujjatning mazmuni, muallif maqsadi, ishlatilgan tushunchalar va keltirilgan dalillar o'rganiladi. Hujjat qaysi vaziyatda tuzilgani va u kimga mo'ljallangani ham hisobga olinadi.

Uchinchidan, **qiyosiy tahlil** usulidan foydalaniladi. Bir tarixiy voqea haqidagi turli idoralar hujjatlari, matbuot materiallari va statistik ko'rsatkichlar o'zaro solishtiriladi. Ma'lumotlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash ularning sabablarini izlashga yordam beradi.

To'rtinchidan, **tarixiy kontekstni hisobga olish** zarur. Hujjat o'sha davrning siyosiy, iqtisodiy va madaniy sharoitidan ajratib talqin qilinmasligi kerak. Aks holda, tarixiy tushunchalar va qarorlar bugungi mezonlar asosida soddalashtirib baholanishi mumkin.

Beshinchidan, manbaning imkoniyatlari va cheklovlari ochiq ko'rsatilishi lozim. Masalan, davlat hisoboti ma'muriy qarorlar haqida aniq ma'lumot berishi mumkin, lekin aholining kundalik hayotini

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

to'liq yoritmasligi ehtimoli mavjud. Shaxsiy xotira esa insoniy tajribani ko'rsatadi, biroq voqeaning umumiy ko'lamini mustaqil ravishda aniqlash uchun yetarli bo'lmasligi mumkin.

Douglas Northropning "Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia" tadqiqoti sovet hokimiyatining ayollar hayotiga aralashuvi va mahalliy jamiyat bilan munosabatlarini Rossiya hamda O'zbekiston arxivlaridagi materiallar asosida o'rganadi. Bu tadqiqot arxiv dalillarini ijtimoiy munosabatlar va tarixiy kontekst bilan birgalikda tahlil qilishning ahamiyatini ko'rsatadi.[6]

O'zbekistonning sovet davri tarixiga oid yozma manbalar mamlakatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotini ilmiy asosda o'rganish uchun muhim dalillar majmuasini tashkil etadi. Rasmiy hujjatlar davlat siyosati va boshqaruv mexanizmlarini, arxiv materiallari qarorlarning amaliy ijrosini, matbuot mafkuraviy qarashlarni, statistik ma'lumotlar esa iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlarni yoritishga yordam beradi.

Shu bilan birga, hech bir manba tarixiy voqelikni barcha jihatlari bilan mustaqil ravishda aks ettira olmaydi. Shu sababli manbaning kelib chiqishini aniqlash, yaratilish sharoitini hisobga olish, mazmunini tanqidiy o'rganish va turli dalillarni o'zaro taqqoslash ilmiy tadqiqotning zarur shartidir.

O'zbekistonning sovet davri tarixini chuqur anglash uchun rasmiy hujjatlar bilan bir qatorda davriy matbuot, statistik hisobotlar, shaxsiy yozishmalar va xotiralardan ham foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv tarixiy jarayonlarni biryoqlama baholashdan saqlaydi, mavjud qarashlarni yangi dalillar asosida tekshirishga imkon beradi hamda milliy tarixning murakkab jihatlarini ilmiy jihatdan xolis yoritishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Choriev, S. "Archive Documents as a Source for the History of Repressive Policy of the Soviet Authorities." American Journal of Social Sciences and Humanity Research, 2024, 4(2), 37–43.
2. Kamp, M. Collectivization Generation: Oral Histories of a Social Revolution in Uzbekistan. Ithaca: Cornell University Press, 2024.
3. Khalid, A. Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR. Ithaca: Cornell University Press, 2015.
4. Northrop, D. Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia. Ithaca: Cornell University Press, 2004.
5. Teichmann, C. "Canals, Cotton, and the Limits of De-colonization in Soviet Uzbekistan, 1924–1941." Central Asian Survey, 2007, 26(4), 499–519.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.